

شرح رساله الحقوق

در ادامه بحث رساله الحقوق سخن به اینجا رسید که حق الله الاکبر بر انسان آن است که او را عبادت کند و در این عبادت چیزی را شریک خداوند قرار ندهد، «فَأَمَّا حَقُّ اللَّهِ الْأَكْبَرُ فَإِنَّكَ تَعْبُدُهُ لَأَ تَشْرِكَ بِهِ شَيْئًا». ما درباره اضلاع سه گانه عبادت اجمالا مطالبی را عرض کردیم. آخرین مطلبی که گفتیم، این بود که معبود متقوم به سه چیز است؛ ما گفتیم برای عبادت سه رکن وجود دارد، یکی اصل عبادت و اینکه حقیقت عبادت چیست؛ دوم، معبود کیست؛ سوم، عابد به چه کسی می گویند و او چه ویژگی ای باید داشته باشد. حقیقت عبادت را بیان کردیم؛ بحث در ضلع دوم بود، یعنی مقومات معبود؛ اینکه معبود چیست و چه ارکانی دارد. گفتیم الوهیت، ربوبیت و خالقیت مقومات معبود است. دو مورد اول را توضیح دادیم و گفتیم کسی می تواند معبود باشد که اله باشد، یعنی سیطره و سلطنت مطلق بر تمام جهان داشته باشد. کسی می تواند معبود باشد که ربوبیت داشته باشد؛ اصلا پرورش این عالم به دست او باشد.

۳. خالقیت

کسی می تواند معبود باشد که خالق باشد. معنای خالقیت روشن است؛ کسی می تواند معبود باشد که آفریدگار باشد، غیر آفریدگار شأنیت معبود واقع شدن را ندارد. در برخی از آیات قرآن به این جهت اشاره شده است، از جمله همان آیه ای که در ابتدا خواندیم که به هر سه رکن و مقوم معبود اشاره می کند: «ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ»^۱. همچنین آیه «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»^۲، ای مردم کسی را عبادت کنید که رب شماست و شما را خلق کرده است؛ نه تنها شما، قبل از شما را هم هر کسی بوده خدا خلق کرده است. اینجا در واقع به حیث خالقیت و ربوبیت اشاره کرده است. خالقیت همان جنبه ایجاد و احداث را اشاره می کند؛ ربوبیت به مسأله بقاء اشاره دارد. یعنی خداوند هم سبب احداث و هم علت ابقاء است؛ موجودات هم در حدوث نیازمند خداوند هستند و هم در بقاء.

در آن ایام چه بسا اعتقاد به خالقیت الله فراگیر بود، عمده این بود که گمان می کردند خدا این عالم و انسان را خلق کرده اما در ادامه، امور این عالم و تدبیر و ربوبیت آن را به دیگران تفویض کرده است. بت پرستان در حجاز عمدتاً بر این عقیده بودند که خدا این عالم را خلق کرده اما اداره امور آن را به دیگران واگذار کرده است. یکی الهه باران، یکی الهه رزق و روزی، یکی الهه مرگ و میر. کأن خدا امور مختلف این عالم را به اصنام مختلف تفویض کرده است. خداوند در این آیه می فرماید الله تبارک و تعالی هم این عالم را احداث کرده و هم در حال تدبیر و پرورش این عالم است. همانطور که گفتیم رب به معنای مالکیت تدبیر این عالم است. یا آیه شریفه: «وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»^۳، می گوید چرا کسی را نپرستم که مرا خلق کرده و همه به سوی او باز می گردید. فَطَرَ به معنای خَلَقَ است. می گوید چرا کسی را نپرستم که مرا خلق کرده است؛ از این معلوم می شود حیث خالقیت مقوم معبود بودن است. انسان فقط باید کسی را عبادت کند که معبود باشد.

۱. الأنعام: ۱۰۲.

۲. البقرة: ۲۱.

۳. یس: ۲۲.

پس ملاحظه فرمودید که معبود باید این ویژگی‌ها را داشته باشد. اگر اله نباشد، رب نباشد، خالق نباشد، شایستگی معبود واقع شدن را ندارد. در این بین آیاتی که به این سه مقوم و رکن اشاره کرده، بیشترین تأکید و تکرار آن بر الوهیت است؛ شاید بیش از چهل آیه در قرآن درباره اله آمده و اینکه چون او اله شماست، پس او را پرستید. شاید هم به دلیل همان نکته‌ای بود که عرض کردم که اعتقاد مشرکان در آن ایام این بود که خداوند خالق این عالم است اما امور این عالم را به افراد و اشخاص و نیروهای مختلف واگذار کرده است. وقتی می‌گوییم خدا اله است و چون اله است باید پرستیده شود، این الوهیت یعنی سیطره و سلطنت کامل خداوند بر این عالم؛ و چون چنین سیطره و سلطنت مطلق دارد باید پرستیده شود. به همین جهت روی خصوصیت الوهیت بیش از آن دو مقوم تأکید شده است.

استقلال در ارکان سه گانه

اساس مسأله هم این است که انسان‌ها فقط کسی را می‌توانند پرستند و معبود قرار دهند که استقلال در الوهیت و ربوبیت داشته باشد؛ به عبارت دیگر اگر کسی دیگری را رب بداند اما ربوبیت او را در عرض ربوبیت خدا نداند، این معبود او نیست؛ معبود یعنی اینکه استقلال در ربوبیت داشته باشد. مثلاً فرض کنید ما در مورد ائمه اطهار(ع) معتقدیم «بکم فتح الله و بکم یختم»، «بکم ینزل من السماء»، آسمان به سبب شما می‌بارد، آسمان به سبب شما ابری می‌شود، به سبب شما رزق و روزی به انسان‌ها داده می‌شود. درست است اینجا ما برای انسان‌های کامل و ائمه اطهار(ع) این سببیت را در عالم تکوین قائل هستیم ولی این در طول سببیت خداوند و به اذن خداوند است. لذا ائمه(ع) هیچ‌گاه معبود ما نیستند، چون ما نه آنها را اله می‌دانیم، نه رب می‌دانیم و نه خالق. اگر هم برای آنها اشراف و احاطه‌ای بر عالم قائل هستیم، در طول اشراف و احاطه خداوند است و اگر آنها را مؤثر در عالم تکوین می‌دانیم، در سلسله علل بعد از خداوند می‌گوییم این حقایق واسطه فیض خداوند هستند.

پس باید توجه داشت که وقتی می‌گوییم معبود، یعنی این سه رکن و سه خصوصیت را باید داشته باشد به نحو استقلالی. البته نوع مشرکان در آن زمان در خالقیت خدا تردید نداشتند؛ در حیث خالقیت برای خدا شریک قائل نبودند. اما یک بتی داشتند که مثلاً این الهه فلان است و بخشی از امور عالم در سیطره این بت است. این همان معبودهای مجازی و دروغین است که ما قبلاً اشاره کردیم.

من قبلاً هم اینجا برخی خصوصیات و نشانه‌های معبود راستین و معبود دروغین را از قرآن نقل کردم؛ گفتیم معبود راستین و حقیقی از دیدگاه قرآن، بصیر، عالم، قادر، حی لایموت است و معبود دروغین طبق برخی از آیات قادر، بصیر، عالم، حی لایموت نیست. اگر بخواهیم اینها را در یک عنوان کلی یا برخی عناوین کلی قرار دهیم، در واقع همان رب، خالق و اله است، این عنوان جامع همه آن ویژگی‌هاست.

اینکه در این جمله امام(ع) فرموده «فَأَمَّا حَقُّ اللَّهِ الْأَكْبَرُ فَإِنَّكَ تَعْبُدُهُ لَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئاً»، یعنی او را عبادت کنید. ما حقیقت عبادت را بیان کردیم. معلوم شد انسان اگر می‌خواهد عبادت کند، چه کسی را باید عبادت کند؟ این را هم گفتیم که معبود کیست. ضلع سوم به عبادت کننده برمی‌گردد؛ عبادت کننده باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد و اصلاً عبادت کننده کیست؟ در ضلع سوم نکاتی وجود دارد که ان شاء الله بیان خواهیم کرد.

«فَإِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ بِإِخْلَاصٍ جَعَلَ لَكَ عَلَى نَفْسِهِ أَنْ يَكْفِيكَ أَمْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَحْفَظَ لَكَ مَا تُحِبُّ مِنْهَا وَ أَمَّا حَقُّ نَفْسِكَ عَلَيْكَ فَإِنَّ تَسْتَوْفِيهَا فِي طَاعَةِ اللَّهِ فَتُؤَدِّيَ إِلَى لِسَانِكَ حَقَّهُ وَ إِلَى سَمْعِكَ حَقَّهُ وَ إِلَى بَصَرِكَ حَقَّهُ وَ إِلَى يَدِكَ حَقَّهَا وَ إِلَى رِجْلِكَ حَقَّهَا وَ إِلَى بَطْنِكَ حَقَّهُ وَ إِلَى فَرْجِكَ حَقَّهُ وَ تَسْتَعِينُ بِاللَّهِ عَلَى ذَلِكَ وَ أَمَّا حَقُّ اللِّسَانِ فَاِكْرَامُهُ عَنِ الْخَنَا وَ تَعْوِيدُهُ عَلَى الْخَيْرِ وَ حَمْلُهُ عَلَى الْأَدَبِ»

«والحمد لله رب العالمين»